

Stambøger på Det Kongelige Bibliotek i digitaliseringens tidsalder

af cheffkonsulent, tidl. nationalbibliotekar Steen Bille Larsen,
Det Kongelige Bibliotek

Stambogen eller *Album Amicorum* ('vennernes album') var en lille bog med blanke blade, som blev anvendt til at lade slægtninge, studiefæller, professorer eller andre, som man kom i forbindelse med, skrive i, således at man bagefter havde et minde samt et vidnesbyrd om, hvem man havde mødt. Stambogen, "rejse-lommebogen", var en skik, som især holdt sig i 1500-, 1600- og 1700-tallet i Tyskland og Tysklands nabolande, specielt i Norden.¹

Stambogsskikken opstod efter Reformationen, hvor det var på mode at samle autografer fra berømte reformatorer, men skikken udviklede sig snart til at omfatte såvel protestanter som katolikker. Omkring midten af 1500-tallet fik rejselivet et nyt opsving efter Reformationens omvæltninger. Det var herved, stambøgerne dukkede op som en fast tradition.

Stambogen blev en rejsejournal for unge adelige og for deres borgerlige følge. Den ældste kendte stambog er tysk. Den er fra 1542 fra Reformationens arnested, nemlig Martin Luthers hjemby, Wittenberg, og den indeholder bl.a. autografer af Luther (1583-1546) og hans nære samarbejdspartner, Philipp Melancthon (1497-1560). Den ældste danske stambog er ligeledes fra Wittenberg, påbegyndt 1556. I adelen brugtes stambøger til at samle autografer og hilsner ved festlige lejligheder og dermed markere sit slægtskab og sine venner. Diplomater kunne

medbringe stambøger, soldater kunne tage dem med på krigstogter, og kunstnere kunne anvende dem som skitsebøger. Dertil kom, at stambøger anvendtes af fyrstelige og adelige, som sikrede sig fremmede besøgendes navnetræk, som kunne kaste glans over, hvilke fornemme personer, der havde besøgt familien. Stambøgerne fik en ny opblomstring fra midten af 1700-tallet i forbindelse med unges studie- og dannelsesrejser.

Helt tilbage til Renæssancen i 1500-tallet var det opfattelsen, at udlandsrejser eller udlandsophold var en af forudsætningerne for, at fremtidens generationer kunne få det store perspektiv på det, som de senere i livet skulle beskæftige sig med. En dannelsesrejse, en flerårig studierejse til Europas storbyer, en "grand tour", var led i unge adelsmænds internationale opdragelse og uddannelse med henblik på, at de senere skulle være embedsmænd og diplomater ved de europæiske hoffer. De unge drog ud for at kvalificere sig til statsadministrationen eller til universitetet. Senere udviklede traditionen sig til andre dele af samfundet, og udlandsrejsen blev en del af universitetsstudierne, navnlig i statsvidenskab. Formålet med udlandsrejserne – eller dannelsesrejserne – var også at udvikle sprogkundskaber samt lære museer, biblioteker, teatre m.m. at kende. I løbet af 1700-tallet fortonede de statsretlige

universitetsstudier sig, og dannelsesrejsen blev unges rejse for almindannelsens og oplevelsens skyld. Tidens dannelsesideal var den humanistiske verdensborger, der var fortrolig med klassisk åndsliv og smag.

Opfattelsen af, at udlandsrejser er en vigtig del af unges personlige udvikling eksisterer den dag i dag. I en artikel fra 2013 i *Universitetsavisen* (udgivet af Københavns Universitet) opfordres vor tids studerende til at rejse udenlands, og artiklen henviser udtrykkeligt til at lade sig inspirere af traditionen fra tidligere tiders dannelsesrejser.

Universitetsavisen skriver, at nok er verden blevet mindre, men hvad enten det er en ren oplevelsesrejse eller et arbejds- eller studieophold i udlandet, kan den studerende stadig lære meget og få sig en ballast ved at møde en anden verden og andre kulturer samt bygge på de erfaringer og udfordringer, som en rejse medfører. *Universitetsavisen* opfordrer til, at man videregiver sine oplevelser til andre, bl.a. på de sociale medier.²

Når den unge adelsmand eller den unge studerende i 1600- og 1700-tallet tog på udlandsrejse, var det møde at medbringe en stambog, hvor man kunne fastholde sine oplevelser. Man beseglede sit venskab ved i fællesskab at udfylde et ark i stambogen. Det skete mest ved festlige lejligheder og i forbindelse med sammenkomster ved afsked. Indførslerne kan være udformet i et kryptografisk sprog, som ikke sagde udenforstående noget. En hilsen blev for det meste suppleret med en angivelse af det universitet og fakultet, hvor den pågældende studerede. Man indklæbede også prospekter og tegninger i stambøgerne, hvor populære motiver var udsigt over universiteternes byer eller

scener af livet som studerende. Ejeren af stambogen indsamlede også autografer fra professorer og andre "ældste", dvs. gejstlige, aristokrater og berømtheder. Stambogen kunne derfor også bruges som et anbefalingsbrev, når en studerende kom til et nyt universitet. Hvis en person med høj social status havde skrevet i stambogen, var der håb om at dette kunne åbne vejen for en mentor eller en velynder ved næste ophold. Efter hjemkomsten havde ejeren et minde og kunne for omverdenen vise frem, hvilke berømtheder man havde fået til at skrive i sin stambog.

Gennem årene ændrede skikken sig. Stambøgernes format blev større, og vennerne fik en mere fremtrædende plads; professorerne en tilsvarende mindre. Sproget blev mindre formelt og mere åbenhjertigt.

Efterhånden blev skikken med stambøger sat i system. Nogle bogtrykkere specialiserede sig i at fremstille stambøger, og de tilbød bøger med færdiglavet grafik som "stambogsark" eller fortrykt titelblad. Traditionen tilsagde, at en stambog også skulle indeholde farvede pennetegninger, men da det ikke kunne forventes, at alle havde det rette talent, blev også fremstilling af tegninger en industri i 1700-tallet. Indbindingen havde også sin betydning, idet bindets udstyr afspejlede, hvor velstående ejeren var. Der var uskrevne regler for indholdet i stambogen. Helst skulle en person af høj stand skrive på den første side, da det kunne åbne dørene på den videre færd. Indførslerne var ikke i kronologisk orden, da der traditionelt var et hierarki i stambogen, hvor personer af høj stand skulle stå først og studentervenner til sidst. Ofte er de første sider tomme, fordi det ikke er lykkedes at få en person af høj

Senere rigsråd Tage Thotts stambog med indførsler 1596-1626 fra Danmark, Tyskland, Schweiz, Frankrig og England. Illustrationen viser et våbenskjold, tegnet af hans moder, Sofie Brahe. Hun var søster til den berømte astronom Thyge Brahe. (Det Kongelige Bibliotek)

NOMINIBVS
FAVTORVM , PATRONORVM ,
ET AMICORVM
AETATEM DEVENERANDIS , COLENDIS ,
ALBUM HOCCE SACRVM ESTO .

SIC DICAT , CONSECRAT
C. NIEBVHR Hadelens. Math. Stud.
M.DCC.LVII .

Trykt titelblad til Carsten Niebuhrs stambog, påbegyndt i 1757, hvor han startede på Göttingen Universitet. (Det Kongelige Bibliotek)

stand til at skrive i stambogen, og der kan også være en del blanke sider i begyndelsen af stambøgerne, fordi vennerne af beskedenhed holdt sig på de sidste sider. Nogle stambogsejere begyndte med at have et sæt løse blade, som de senere kunne sortere og indbinde i den rette rækkefølge. Bidragene i stambogen gik fra meget personlige hilsner, oftest i poetisk form, fra personlige tegninger over klassiske citater til kortfattede indførsler af nærmest formel karakter. Især professorernes indførsler kunne være meget kortfattede, og nogle professorer gik efterhånden over til først at skrive i stambogen, når studenten var dimitteret. Ludvig Holberg, professor ved Københavns Universitet, var ingen ynder af stambogsskikken, men han har trods alt skrevet i flere stambøger fra udenlandske studerende, inden de rejste videre.

De mest varierede stambøger findes frem til begyndelsen af 1600-tallet, hvor-

efter indholdet bliver mere ensformigt. Stambogen var et personligt eje, som med sit beskedne udstyr og ofte kryptiske indførsler næppe har sagt de efterfølgende generationer særlig meget. De første generationer kunne stadig værne om en sjælden stambog, som var et minde om forfaderens rejser, men interessen svandt gennem senere generationer, og mange stambøger er gået tabt. I de første årtier af 1800-tallet døde skikken ud. Skikken har overlevet i vore dages gæstebøger og poesibøger, som begge er udløbere af stambogstraditionen.

Hvorledes stambogen fungerede i praksis, kan vi få et indblik i gennem Carsten Niebuhrs stambog.³ Carsten Niebuhr (1733-1815) var en tysk orientalist og opdagelsesrejsende i dansk tjeneste og er især kendt fra den store ekspedition 'den arabiske rejse' (1761-1767), hvor han var den eneste overlevende. Carsten Niebuhrs

hidtil ukendte stambog kom ganske overraskende på auktion i New Zealand i 2010, hvor den blev erhvervet af Det Kongelige Bibliotek. Den er interessant ved på den ene side at have samme funktion som de andre stambøger, men på den anden side fandt den også anvendelse på nye måder.

Carsten Niebuhr blev født i kurfyrstendømmet Hannover og påbegyndte sin stambog i 1757, da han blev indskrevet på Göttingen Universitet, ligeledes i Hannover. Han indledte med at indklæbe fire trykte prospekter af Göttingen og tegnede selv i tilknytning hertil et kort over byen og dens omgivelser. I alt er der 111 indførsler fra tiden i Göttingen, hvoraf de fleste er fra studentervennerne. Ingen af hans professorer skrev i stambogen. I modsætning til mange andre af tidens studenter fortsatte Carsten Niebuhr ikke sine studier ved et andet universitet. I stedet rejste han til København, hvor han blev inddraget i forberedelserne til den arabiske rejse. Niebuhr medbragte stambogen, men der er ingen indførsler fra København. I København færdedes Niebuhr ved hoffet og blandt embedsmænd, og ingen af disse personer uden for det akademiske miljø har skrevet i stambogen. Hans stambog rummede minderne fra Göttingen men heller ikke mere, da han ikke havde været på nogen "grand tour" på europæiske universiteter. Til gengæld tog Niebuhr stambogen med på den store rejse til Arabien. Her skiftede stambogen karakter til en notesbog, og den blev således en kilde til oplevelser og indtryk fra Arabien, altså langt fra den studentervennebog, som var stambogens oprindelige indhold.

Under den arabiske rejse holdt Carsten Niebuhr fast i stambogens oprindeli-

ge idé derved, at indførslerne har relation til, hvad han oplevede undervejs og hvem han mødte. Det er påfaldende, at ingen af hans rejsefæller har skrevet i stambogen. Den akademiske tradition kan anes gennem indførslerne under rejsen. Der er mange indførsler fra katolske munke, som han boede hos. Dog er der en glidning, så efterhånden kom stambogen også til at indeholde bidrag fra folk, som ikke kom fra det akademiske miljø, men som havde en særlig betydning for Niebuhr, f.eks. nogle af de købmænd som i særlig grad stod bi med at indløse de veksler, som Niebuhr medbragte. Selv har han i stambogen skrevet lister over kontakter i forskellige byer, som det ville være vigtigt at kende. Endelig har Niebuhr udnyttet stambogen til at få nedfældet nogle fremmede alfabeter og få dem sammenstillet med bl.a. det arabiske alfabet.

I lighed med andre stambøger er Niebuhrs stambog ikke kronologisk, og man kan ikke ud fra stambogen slutte sig til rejserute og kronologi i den arabiske rejse. Niebuhr selv har næppe set nogen modsigelse i dette, da han i lighed med ekspeditionens øvrige deltagere var pålagt at føre en dagbog, hvilket også skete. Stambogen har tjent til Niebuhrs helt personlige erindring, hvilket svarer til stambogens oprindelige idé, "rejse-lommebogen", selv om vi er langt uden for universiteternes kreds.

Stambøgerne er en kilde til kultur- og lærdomshistorie på tværs af landegrænser samt en kilde til personalhistorien, hvor stambøgerne f.eks. kan rumme oplysninger om kendte og mindre kendte videnskabsfolk, som indehaveren har mødt på sin vej. Stambøgerne har haft forskellige navne,

Album Amicorum ('vennernes album') eller *Philotheca Amicorum* ('vennernes tempel'). I Tyskland blev de leveret med trykt titelblad *Der Freundschaft geweiht, Denkmal der Freundschaft* og lignende. Alt refererer til, at det var vennernes bog eller mindernes bog.

Det Kongelige Bibliotek rummer en samling af stambøger indtil år 1800 på ca. 300 eksemplarer. De største samlinger af stambøger findes i London, Nürnberg, Weimar og Frankfurt am Main. Kungliga Biblioteket i Stockholm har en samling på 80 stambøger.⁴ Samlingen i Det Kongelige Bibliotek kan måle sig med de største udenlandske, da den udmærker sig ved en større bredde og ved at have sit tyngdepunkt i stambøger før 1700. Stambøger har været et yndet objekt for autografsamlere. Derfor findes der i såvel Det Kongelige Bibliotek som i de øvrige store samlinger løse blade fra slagtede stambøger, hvor autografsamlere har udskåret blade med betydelige personers bidrag og autografer. Størstedelen af de løse blade er indbundet i autografalbum, resten i andres stambøger.

Den ældste danske stambog er den førnævnte stambog påbegyndt i Wittenberg i 1556. Ejeren var senere biskop i Lund Mogens Madsen (1527-1611). Denne stambog befinder sig i dag i Uppsala Universitetsbibliotek. Den ældste danske stambog i Det Kongelige Bibliotek blev påbegyndt i Wittenberg 1557. Ejeren var Albert Beck, født 1539 og søn af rentemester Jochum Beck. Stambøgerne befinder sig i Håndskriftsamlingen, hovedsageligt i Thotts Samling og Ny kongelig Samling (NKS), afhængigt af, hvornår de er erhvervet. F.eks. er den ældste danske stambog efter

Albert Beck erhvervet mellem 1788 og 1831, altså mere end 250 år efter den blev anlagt. En af stambøgerne fra slutningen af 1700-tallet er billedhuggeren Berthel Thorvaldsens stambog, som påbegyndtes i 1796, da han ad søvejen rejste til Italien. Han havde stambogen med under sit lange ophold i Rom, og stambogen slutter under hans besøg i Danmark 1819-20, hvor bl.a. forfatteren Jens Baggesen har skrevet i den. Ingen af de mange kunstnere, som Thorvaldsen mødte, har skrevet i stambogen, så stambogen virker fattig, når man tænker på de mange kreative personer, som han mødte under sit ophold i Rom.

Den klassiske stambog er et vidnesbyrd om et ungt menneskes uddannelses- eller dannelsesrejse til udlandet, men der findes andre varianter. Nogle er "indenlandske" stambøger, dvs. at de er anlagt af studenter, kadetelever og andre, som rejste inden for monarkiet, og som her fik sig et minde om deres studietid. Dernæst er der de norske og islandske stambøger efter studerende, som rejste til København eller Kiel for at studere. Endnu en kategori er stambøger fra hertugdømmerne. Hertugdømmerne var langt den mest udviklede del af det danske monarki; det gælder især Holsten, som var et tysk len, og som vendte ansigtet mod Tyskland. En af de ældste holstenske stambøger i Det Kongelige Biblioteks samlinger er bevaret efter Daniel Kröning. Han kom fra Neustadt og anlagde en stambog i 1615, da han drog til Wittenberg. Efter endt uddannelse slog han sig ned i sin fødeby som diakon. Endelig er der de udenlandske stambøger, dvs. stambøger efter udenlandske personer, som enten var på gennemrejse i Danmark, eller efter udenlandske personer, hvis stambøger af

Første indførsel i Verner Parsbergs stambog, påbegyndt i Wittenberg 1596. Stambogen er ret maltrakteret, formentlig af børn, som har brugt stambogen til kradserier. Blanke sider er brugt til skriveøvelser. (Det Kongelige Bibliotek)

den ene eller anden grund nu befinder sig i Det Kongelige Biblioteks samlinger.

I alt rummer Det Kongelige Biblioteks samlinger noget mere end 300 danske stambøger, som er indgående beskrevet af Vello Helk (1923-2014), som var mangeårig overarkivar i Rigsarkivet.⁵ Det Kongelige Biblioteks samling er den største i Danmark. Alle stambøger findes i Håndskriftsamlingen, og alle er registreret i REX med katalogiseringer, som indeholder ordet "stambog". Begrebet stambog er også anvendt i andre sammenhænge, og ud over de lidt mere end 300 klassiske stambøger findes også andre typer af stambøger. Et eksempel er H.C. Andersens stambog (også betegnet H.C. Andersens Album), hvor forfatteren helt op til sin død i 1875 selv har indklæbet breve, hilsner, stambogsblade, noder og billeder.⁶ Stambogen er således et minde om dem, som H.C. Andersen mødte – altså en vennebog. Balletmester August Bournonvilles stambog 1843-1890 indeholder 76 bidrag fra kunstner venner, som besøgte familien, hvilket vil sige, at det er en moderne gæstebog.⁷ Det samme gør sig gældende med Georg Brandes' stambog 1890-1940 på 400 sider. Den er anlagt af datteren Edith Brandes og giver et indblik i Georg Brandes' bekendtskabskreds. I alt er 552 stambøger registreret i REX, hvilket dog omfatter andre typer af stambøger, f.eks. landbrugets stambøger over husdyr.

Den internationale interesse for stambøgerne betyder, at Det Kongelige Bibliotek har iværksat et digitaliserings-

projekt for de "klassiske" stambøger op til år 1800. I alt er 122 stambøger indtil nu digitaliseret. Blandt disse er den ovennævnte stambog efter Daniel Kröning. Inden Krönings stambog kunne digitaliseres, blev den folieret, dvs. at hvert blad har fået et foliosidennummer med blyant. For at fastholde autenticiteten er værkerne herefter digitaliseret fra bindets første side til og med bindets sidste side. Intet springes over – heller ikke blanke sider. I tilfældet med Daniel Krönings stambog kan man se, at de uskrevne regler for stambogens opbygning er overholdt. Første hilsen fra 1. april 1620 kommer på folio 122 recto⁸ (side 244), og før denne findes ingen hilsner, så man kan se, at det er ikke lykkedes for stambogsejeren at få en person af høj stand til at udfylde stambogens første sider.

Stambøgerne er skrøbelige håndskrifter, hvor der må tages særlige bevarings hensyn. Det er ofte små bøger, og de kan være så stramt indbundet, at de kan være svære at åbne under digitaliseringen. Digitaliseringsprojektet blev påbegyndt i 2012, og man begyndte med de stambøger, som det var nemmest at digitalisere.

Målet er i de kommende år at digitalisere yderligere ca. 190 stambøger, således at de centrale dele af Det Kongelige Biblioteks samling af stambøger er tilgængelig online. I REX kan man på søgeordet "stambog" uden besvær få en oversigt over hvilke stambøger, biblioteket har digitaliseret.

Noter

- 1 Vello Helk: *Stambogskikken i det danske monarki indtil 1800, med en fortegnelse over danske, norske, islandske og slesvig-holstenske stambøger samt udlændinges stambøger med indførsler fra ophold i det danske monarki*, 2001, 416 s.
- 2 Mathias Lund Schjøtz: "Dannelsesrejsen lever", *Universitetsavisen*, 18.9.2013.
- 3 Dieter Lohmeier og Stig Rasmussen: "Carsten Niebuhrs stambog", *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks samlinger*, 49, 2010, s. 103-133.
- 4 Die Stammbücher der Königlichen Bibliothek Stockholm : Handschriftenkatalog. Hrsg.: Lotte Kurras & Eva Dillman, 1998, 227 s.
- 5 Vello Helk op. cit. *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks samlinger*, hhv. nr. 21, s. 7-46; nr. 22, s. 39-88; nr. 23, s. 33-70; og nr. 24, s. 141-176.
- 6 Udgivet som faksimile: *H.C. Andersens Album, I-V*. Udg. af Kåre Olsen, Helga Vang Lauridsen og Kirsten Weber, 1980, 3 bd.
- 7 Erland Kolding Nielsen: "Erhvervelse af familien Bournonvilles stambog", *Det Kongelige Biblioteks Årsberetning 2006, 2007*, s. 35f.
- 8 I håndskrifter tælles siderne som *blade*. Side 1 og 2 hedder derfor hhv. 'blad 1 recto' (højre side) og 'blad 1 verso' (venstre side), dvs. latin for for- og bagside.